

BEŞİK KERTMEK, SÖZ KESMEK, NİKÂH KIYMAK (EVLİLİK VE KESMEK FİİLİ ARASINDA NE TÜR BİR İLİŞKİ OLABİLİR?)

Dr.BilgehanA.Gökdağ*

Dil, içinde barındırdığı anlamlı birimlerle insanlar arasında iletişimi sağlarken toplumun ortaya koyduğu kültürel değerleri de nesilden nesile aktarmaktadır. Sözlü-yazılı kültür değerlerinin tümü dile aktarılır. Başka bir ifadeyle kimi kültür değerlerinin yaratıcısı olan dil, bütün kültür değerlerinin taşıyıcısı durumundadır. Milleti iç varlığıyla yoğrulan kültür değerleri dille yaşatılıp kuşaktan kuşağa aktarılır. Bir toplumun ahlâk anlayışı, dünya görüşü, inançları da kültürün öğelerindedir. Bunlara ait unsurlar, dilin içindeki anlamlı birimlerde saklanmaktadır. Evlenme ile ilgili belirli aşamaların, Türkler arasında genellikle kesmek fiili ve türevleriyle kurulan deyimlerle ifade edildiği bilinmektedir. *Beşik kertmek*, *söz kesmek* ve *nikâh kıymak* gibi söz gruplarına göz attığımızda *kesmek* fiili etrafında bir anlatımın oluştuğunu fark ederiz. *Beşik kertmek* deyimindeki *kertmek* fiili, gündelik dilde çok fazla kullanılmadığından dolayı anlam genişlemesine uğramamıştır. *Kesmek* fiilinin de kökü olan *ke-*, *kı-* fiilinden türemiş olabilir. *Söz kesmek* ve *nikâh kıymak* ifadelerindeki *kesmek* ve *kıymak* kelimeleri gerçek anlamlarının dışında farklı anlamlar kazanarak deyimleşmişlerdir. *Kesmek* fiilinin deyim olarak dilimizde kullanımı oldukça geniştir. Fiil, farklı birçok kelime ile kalıplaşarak anlamca birbirinden uzak kelimeler oluşturmaktadır. *Söz kesmek*, *buz kesmek*, *taş kesilmek*, *ahkâm kesmek*, *hız kesmek*, *gözüne kestirmek*, *gözünü kesmek*, *kısa kesmek*, *aklı kesmek*, *kestirmek* (kısa süreli uyumak) vs. Bu örneklerden birkaç tanesi üzerinde durmak gerekir. *Söz kesmek*, anlamı itibarıyla evlenecek olan iki kişi arasında aile seviyesindeki ilk törendir. Burada *kes-* fiili, deyimle işi resmiyete kavuşturmak şeklinde de katılmış olabilir. İki kişi arasındaki ilişkinin bir törenle sabitlenmesiyle aslı olmayan sözlerin bitmesi, kesilmesi şeklinde de düşünülebilir. Isparta, Niğde, Kars gibi illerde “pazarlık et-, değerini bul-, karar kıl-,” anlamları da bulunmaktadır.¹

Buz kesmek deyimini ise “donmak, dondurucu bir soğukta bulunmak, çok üşümek” anlamlarına gelmektedir. Halk arasında havanın soğukluğu ve ayaz oluşu *kes-* fiili ile düşünülmektedir. Soğuk hava insan vücuduna temas ettiği zaman bıçak vurulmuş hissi verilmektedir. Bu sebeple aşırı üşüme ifadesi olarak *buz* ve *kes-* kelimelerinin kullanıldığı

* Kırıkkale Üniversitesi.

¹ Derleme Sözlüğü VIII, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1975, s.2767.

görülür. *Kesmek* fiili ile kurulan çok sayıda deyim vardır ve bu deyimlerde fiilin “gibi olmak, engel olmak, bitirmek” anlamları daha çok öne çıkmaktadır. *Kesmek* fiilinin Türkçede kullanımı başka bir araştırma konusudur. Evlilikle ilgili belirli aşamaları anlatmada *kesmek* fiilinin kullanılmasının temelinde bir inancın, bir ritüelin izleri var mıdır? Bildirimizin cevap aradığı soru budur. Beşik kertme töreninde acaba bir *kertme* eylemi yapılmakta mıdır? Söz *kesme* ve *nikâh kıyma* törenlerinde *kesmek* ve *kıymak* eylemini hatırlatan bir uygulama söz konusu mudur? Acaba çok eski dönemlerde böyle bir uygulama var mıydı? Evlilik, insan hayatında önemli bir aşamadır. Taraflar arasında mutlaka belirli mutabakatlar ve antlaşmalar çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerekir. *Kertme* eylemi sayısal işlemlerde de kullanılmaktaydı. Batı Avrupa’da keşfedilmiş 20.000-35.000 yıllık üzerinde bir ya da birçok kertik dizisi bulunan bir sürü ön kol kemiği ve başka hayvan kemikleri, kazı bilimin şimdiye dek bilinmezlikten kurtarabildiği “en eski hesap makinelerini” oluşturuyor. Tarih öncesi mağaraların kayalık iç duvarları üzerindeki çeşitli hayvan çizimlerinin yanında bulunmuş birçok kertiğin hesap işlevi gördüğü hiç kuşku götürmez ve modern çağda bu tekniğin pek değişmediği görülmüştür. Çok eskiden Alpli, Avusturyalı, Macar çobanlar ve yine onların kardeşleri olan Kertler, Toscanalılar, Dalmaçyalılar sürülerindeki baş sayısını küçük tahta parçaları üzerine dikey çizgiler, V’ler X’lar çizerek kaydediyorlardı. İsviçre’de de *kertlikleme*, herkes gibi ödünç para işlerinde ama ayrıca sözleşmelerde, süt teslimlerinde, hatta kimi otlakların gereksinimlerine ayrılan suyun miktarlarını belirtmek için kullanıldı.²

Eski Türklerde de mutlaka sayı sistemi içinde önemli bir yere sahip olan *kertme* eyleminin insan ilişkilerinde söz vermekle ilgili hususlarda kullanıldığını kaynaklardan takip edebiliyoruz. Kişinin sözünde durması, onun adeta namusunu ve şerefini temsil etmekteydi. Ayrıca söz vermek, kutsal ve dinsel nitelikteydi. Bu nedenle bozulması söz konusu olmayan bir karakter özelliği idi. Böylece çok önceden verilmiş bir söz, ilerde mutlaka gerçekleşmekteydi. “erkeğin sözü, demirin kertiği” çok kullanılan bir deyimdi. İşte *beşik kertmesi* evliliklerinin gerçekleşmesi de bu nedene dayanır. Bu söz, bazen erkek tarafından çok nadir olarak bozulurdu. Bozulma, onurla oynanma ve saygınlığı sarsma olarak yorumlanırdı. Günümüze kadar sürmüş olan gelenek daha çok kırsal kesimde rağbet görmüştür.³

² Georges Ifrah, *Rakamların Evrensel Tarihi I. Bir Gölgenin Peşinde*, Tübitak Yayınları, 6. Baskı, Ankara 1996, s. 11-12.

³ Mahmut Tezcan, “Çocuk Nişanlılığı (Afyon Çayırbağ Köyü Örneği)”, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1997*, Ankara 1998; Kültür Bakanlığı, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, s.191.

Kazak ve Kırgızlardaki “bel kuda” geleneğine göre hanımları hamiliyken dostluk bağı güçlü olan iki can arkadaş, doğacak bebeklerinin birinin oğlan, diğerinin kız olması hâlinde büyüdükten sonra onları evlendireceklerine söz verirler. Beşik kertme kuda uygulamasında ise çocuklar, çok küçükken henüz beşikteyken nişanları yapılır. Bu işlemin belirtisi olarak da çocukların beşiklerine birer kertik yapılır.⁴

Kazak Türklerindeki “bel kuda” adeti, Ekim ihtilâline kadar halkın arasında yaşamaktaydı. Anne-babalar, eskiden güzel ümitlerle, hayallerle çocukları dünyaya gelmeden akraba olarak yakınlaşmayı istemişlerdi. Onlar yemin vermişçesine her işi kendi istekleriyle yapmışlardı. Oku ağzına alarak, oku ağzında ıslatarak, serçe parmağındaki kanı emerek, çubuktan ok hazırlayarak çocuklarını nişanlamaya söz vermişlerdir.⁵

17-18. yüzyıllarda Saha Türkleri arasında görülen “bisikteex kepsetii” denilen evlenme biçimi de beşik kertmesi uygulamasının aynısıdır. *Kertme* sözü bir işaretleme olayıdır. Söz vermek, antlaşma yapmak fiillerinin *kesmek* ve *kertmekle* işaretlendiği görülmektedir.⁶

Kazak Türkleri arasında gördüğümüz evlilikle ilgili bir uygulamada “kalım kesilen” kızın verilmesiyle kurulan dünürlük müessesinin en önemli işareti olan “kuyruk-bavır cev” adeti de bir kanun hükmünde olup taraflardan birinin anlaşmayı bozması hâlinde bazı cezai kuralları da beraberinde getirmektedir.⁷

Kanla soyun devamı arasındaki ilişkiye dikkati çeken Evrim Ölçer Özinel’e göre kanlı ritüeller aracılığıyla erginlemenin gerçekleştirdiği kültürler bağlamında karşımıza üç erginleme aşaması çıkmıştır. Bunlar adet kanamasıyla birlikte gerçekleştirilen genç kız kanaması, erkek adaylarına soyun devamlılığındaki rollerini hatırlatıcı sünnet törenleri, evlilik kurumlarıyla ve soyun devamlılığıyla ilişkilendirilen bekâret kanı ve son olarak da soyu devam ettiren doğum kanıdır. Kan olgusu toplumsal sözleşmeler aracılığıyla kutsal olanla ilişkiye geçiş süreçlerinde dönüştürücü bir işleve sahiptir.⁸ Evlilik gibi soyun devamlılığının en önemli aşaması olan dönemde kanla yapılan sözleşmelerin bulunması tabiidir. *Kertmek*, *kesmek* ve *kıymak* eylemlerinin sonucu olarak şüphesiz kan akacaktır. Kan kardeşliği, kandaşlık gibi uygulamalarda da bu durum görülür.

⁴ Zeyneş İsmail, *Kazak Türkleri*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.190.

⁵ Abdikan Akmataliyev, *Kırgız Folklorü ve Tarihî Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.19-20.

⁶ Gülsüm Killi, “Toy”, *Türksoy Dergisi*, S: 16, Ankara 2005, s.52-57.

⁷ Nesrin Köse, Kazakların “Beşik”, “Bel-Karın-Kursak”, “karşı kuda”, “Basağa mavlav”, “emengerlik”, “kelin körimlik” ve “kuyruk-bavır cev” *Adlı Âdet İnanç ve Pratikleri Hakkında uluslar Arası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu*, Muğla Üniversitesi Yay., Muğla 2001, s.147-152.

⁸ Evrim Ölçer Özinel, “Kan Olgusunun Soyun Devamlılığı Bağlamındaki Dönüştürücülüğü”, *Milli Folklor*, Sayı 65, Ankara 2005, s. 40-45.

Kaşgârlı Mahmut'un Eski Türklere ait olarak belirttiği "Kök kirsün, kızıl çıksın" yemininde sözün tutulmasının önemi vurgulanmaktadır. Eğer kişi sözünde durmazsa kılıç kanına bulansın, demir öcünü alsın anlamında yorumlanmalıdır.⁹

Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen Kan Turalı'nın "Kılıcıma davranayım, yer gibi kertileyim" gibi gerdeğe girmeden önce ettiği yeminler de dikkati çekmektedir.¹⁰

Abdülkadir İnan, "Eski Türklerde ve Folklorda Ant" adlı makalesinde dostlaşma, kardeşleşme başlangıcı olarak kan akıtmanın olduğunu belirtir. Türk toplumunda iki yabancı kardeşleşmeye ve dost olmaya karar verirlerse soydaşlarının huzurunda kollarını keserek bir kaba kanlarını akıtırlar. Aralarına kılıç, ok veya başka bir silah koyarak şarap karıştırarak beraber içerlerdi. Sonra silahlarını, yahut atlarını ve yahut hemşirelerini değiştirirler böylece "antlı adaş" olurlardı. Moğol devrinde bu törenle dostlaşmış olanlara "anda" denilmiştir. *Anda* terimi Türk lehçelerinden ancak Kırgızcada *dünür* kelimesiyle birlikte "kudat anda: kudanda" (dünür+kardeş), Kırgız-Kazak'da "kudandalı" (dünür olanlar) şekillerinde muhafaza edilmiştir.¹¹

İpdidâî zihniyete göre kan ve can aynı şeydi. Kanları birbirine karışan kimselerin hayat ve ölümleri de birbiriyle bağlanmış olduğuna inanılırdı. Bundan dolayıdır ki, "kardeşleşme andı" töreninde kan en önemli unsur olmuştur. *Anca beraber kanca beraber* deyimindeki *anca* kelimesi aslında ant-ça'dan bozulmuştur. Kan kelimesiyle birlikte kullanılması da ilişkiyi ortaya koymaktadır.¹² *Anca beraber kanca beraber* deyiminde Türk kültüründe önemli bir yeri olan "kan kardeşi olma" anlayışının izleri görülmektedir.

Türk lehçelerinde özellikle de Oğuz grubunda evlilikle ilgili aşamalar kesmek fiili ve türevleri üzerinden ifade edilir. Türkiye Türkçesinde *beşik kertmek*, *söz kesmek*, *nikah kıymak*; Azerbaycan Türkçesinde beşik kertmek karşılığı olarak *göbekkesme elemek*, *söz kesmek* "söz kesmek", nikah kıymak yerine *kebin kesdirmek* "nikah kıydırmak", *kebin kesmek* "nikah kıymak" *kebinini kesmek* "kocaya varmasını kanuni hale getirmek, nikahını kıymak", *nikah kesmek* "nikah kıymak, çiftlerin karı koca olduğunu ilan etmek", *kebin göyde kesilib* "evlenmesi zaruridir".¹³ Türkmen Türkçesinde *nika gıymak* "nikah kıymak".¹⁴ Kırgız Türkçesi *nike kıy*- "nikah kıymak"¹⁵

⁹ Dîvânu Lügâti't-Türk Tercümesi I, Çev: Besim Atalay, s.362

¹⁰ Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkud'un Kitabı, Ankara 1973, s.91.

¹¹ Abdülkadir İnan, Eski Türklerde ve folklorda ant, Makaleler ve İncelemeler, TTK Yay., 2. Baskı, Ank. 1987, s.329 (317-330)

¹² Ahmet Turan Sinan, Türkçenin Deyim Varlığı, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2001, s.35-36.

¹³ Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü, Ankara 2005.

¹⁴ Mehmet Kara-Ahmer Karadoğan, Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü, Çağlar Yayınevi, Ankara 2004,

¹⁵ K.K.Yudahin, Kırgız Sözlüğü, Cilt:II, Türkçeye çeviren:Abdullah Taymas İstanbul 1948, s.585.

Anadolu, Irak, Azerbaycan ve Türkmenistan’da kullanılan *adakla*- “söz kesmek”, “nişanlamak”; *adak* “söz kesimi”, “nişan” kelimelerinin kökünde “ad” kelimesinin bulunduğu dikkati çeken Abdulkadir İnan “Eski Oğuzcadaki *adaku* “nişanlı”, Kazak-Kırgız lehçelerindeki *atastır-/ ataştır*- “nişanlamak”, Çağatayca *ata*- “nişanlanmak”, Yakutça *atastır*- “bir şey mübadelesiyle dost olmak”, Altayca *adandaş*- “dostça beraber çalışmak” kelimelerini de *adaş* (ad-eş) kelimesine bağlamaktadır. Çok eski dönemlerde insanların şahsi adının olmayacağına işaret eden İnan; o devirde klanların birbirlerinden ayırt edilmeleri de ad- isimleriyle değil, damga-nişanlarıyla olmuştur. Şahsi ad hususi mülkün meydana gelmesi ve klan ve boy kurumlarının dağılmaya yüz tutmasıyla önem kazanmaya başlamıştır. Olabilir ki bir devirde “ad” sözüyle kurban ayiniyle vurulan damga-nişan anlatılmıştır.” demektedir.¹⁶

Türk lehçe ve şivelerinde evlilikle ilgili ara aşamaları anlatan kelimelerin kökünde kesmek ve yakın anlamlı fiilleri görmek mümkündür. Hakas Türkçesinde kullanılan *kinci* “söz kesme”, “beşik kertme” anlamındadır. Hakas Türkçesindeki *kin, kindik* “göbek” kelimesi ile ilgili olsa gerektir. Azeri Türkçesindeki *göbekkesme elemek* “beşik kertmesi yapmak”, “adaklamak” deyimini ile paralellik arz eder. Hakasça *arğı*- “kız istemek”, “dünür gitmek”; *arğıs* “söz kesme”, “nişan” kelimelerinin kökünde de *arğa*- “nakış işlemek”; *ar*- “kütüğü oymak” sözlerindeki kesmek ve kertmek eylemlerini görürüz.¹⁷ Şor Türkçesindeki *çaraş* “düğün”, “nikah” kelimesinin kökünde de kesmek fiili durmaktadır. *Çar*- “yarmak”, “kesmek”¹⁸. Yakut Türkçesinde *kergen kolbohuu* “nikah”, *kergen holbos*- “nikahlanmak”, *kergen kepsetii* “nişan”¹⁹ ifadelerindeki kergen sözü kertmek, kesmek fiilleriyle aynı köke dayanmaktadır. Altay Türkçesindeki *çert* sözü “yemin”, “kertme” anlamında kullanılmaktadır.²⁰ Bu da bize evlilikle ilgili temel aşamaların bir antlaşma, bir yemin olduğunu göstermektedir.

¹⁶ Abdulkadir İnan, “Adaş” ve “sağdıç” kelimelerinin en eski anlamları, Makaleler ve İncelemeler, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara 1987, s.303-304 (295-304)

¹⁷ Ekrem Arıkoğlu, Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük, Akçağ Yayınları, Ankara 2005

¹⁸ N.N. Kurpeşko Tannagaşeva, Şükrü Haluk Akalın, Şor Sözlüğü, Türkoloji Araştırmaları Yayınları, Adana 1995.

¹⁹ Yuriy Vasiliev (Cargıstay), Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

²⁰ Emine Gürsoy-Naskali, Muvaffak Duranlı; Altayca Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.